

Сеітяг'яєва Т. Р.

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри зарубіжної філології

Навчально-наукового інституту філології та журналістики

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

м. Київ, Україна

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДНОГО ДЕСТАНАУ «ЧОРАБАТИР»

В культурній спадщині кримськотатарського народу дестани займають досить важливе місце і вважаються найоб'ємнішою формою фольклору. Вони поділяються на героїчні та соціально-побутові чи лірико-епічні епоси та відображають особливий погляд народу на історію, соціальні відносини, побут, своєрідність культури.

Найпоширеніші героїчні епоси: «Едіге», «Чорабатир», «Копланди батир» тощо. В дестані «Чорабатир», який ми взяли за об'єкт дослідження в цій статті, звернемо увагу на неповторні композиційні особливості, способи створення образів цього епічного твору.

За старих часів дестани виконувались з наспівом на народних гуляннях, весіллях, зборах народними поетами-піснями – кедаями. Наспів супроводжувався грою на кобизі (струнно-щипковий музичний інструмент.) Один кедай міг знати напам'ять більше двадцяти дестанів. Їх зміст, відбиті у них події сприймалися народом не як казка, а як дійсно те, що відбулося. Дестани передають розуміння народом історичного перебігу подій, процесу через художні образи, узагальнену картину життя народу.

В дестані “Çorabatır” відображено розуміння народом історичних, суспільно-політичних процесів в Криму та за його межами, а саме на території колишнього Дешт-і-Кипчака. Стиль викладу основної частини дестану – прозовий, але в мові героїв можна зустріти віршовану форму. За твором можна вивчати давню народну мову кримського ханства, історію, етнографію Крима. Варіант дестана “Çorabatır” зустрічається у інших тюркських народів, але в ньому все ж можна побачити виразні кримські риси.

Завичай в героїчному епосі основна тема – це життя батира, подолання їм життєвих негараздів, його героїчні вчинки, така собі демонстрація сили. Батир володіє силою, яка не притаманна жодній людині, тобто головний герой для досягнення мети зображується в

незмірному героїстві. Часто з народження йому призначено стати батиром, і події його життя вишикуються так, що йому доводиться постійно демонструвати свою силу у відповідь на несправедливість або служити якомусь хану для досягнення перемог у війні. Події побудовані навколо відомого хана або важливої проблеми того часу.

У дестані “Çorabatır” розповідається про життя батьків батира, його появу на світ, дорослішання, весілля, відхід з Криму до Казані, боротьбу против захоплення Казані та смерть. Головний герой зображений у подоланні проблем, пов’язаних з його героїчною місією. Тут часто зустрічається гіпербола.

Характерно зображено народження Чорабатира: дитина народжується у вогні. Куди ступає нога дитини, звідти виступає вода та гасить вогонь. Тому смертна година Чори настане від води, – пояснюється у дестані.

Тобто з народження батира можна побачити, що це буде незвичайна людина. Далі також є підтвердження цьому, коли у степу з’являється гість на коні, в руках він тримає вогняного змія, якого випускає за пазуху Чорабатира. Те саме він робить з його другом Килинчак батиром, обдаровуючи його таким же змієм. Таємний гість ніби обдаровує неабиякою силою батирів. Він дарує Чорабатиру жеребця, якого потрібно помітити і забрати на березі вказаного моря, коли батир досягне віку чоловіка. Відтепер життя батирів ніби зумовлене і побудоване біля подій, де потрібно застосовувати силу та спритність.

Обдарований величезною силою Чорабатир не належить собі, своїй сім’ї, його доля відтепер бути батиром, і володаря незрівнянної сили не проти мати біля себе будь-який хан для боротьби з ворогами. Чорабатир залишає батьків, сестру і дружину під опікою Всевишнього, незважаючи на їх благання залишитися, і їде до казанського хана воювати проти російського царя. Він настільки цінний батир, що хан віддає йому за дружину свою доньку, незважаючи на походження Чорабатира. Маючи в зятях батира, хан ніби захищений від зовнішнього ворога. Недаремно тільки після смерті Чорабатира Казань захопив російський цар.

Цікавим є стиль викладу дестану. Починається дестан із зачину.

Народна мудрість виражається через прислів’я та прикмети, наприклад, «не та красуня, що гарна, а та – що серцю мила», «той, хто сам упав, не плаче», «дерево хитається від вітру», «дикий ходить по полю, харчується трутовиком, аристократи, які носять хутро і золото, годуються від народу», «тільки Аллах знає, від чого настане смертна година джигіта».

В дестані чітко зображені стосунки між представниками різних соціальних класів. З історії нам відомо, що в кримському ханстві прості селяни та воїни-степовики забезпечувалися правом прийому кримським

ханом, варта покiрно пропускала людину в покої хана. Це право тримало в вузді чиновницький апарат ханства та забезпечувало прозорiсть його роботи. Але найголовнiше, воно гарантувало абсолютну свободу слова та незалежнiсть особистостi як по праву обирати, бути обраним, так i по праву спитати за дяльнiсть, а також по праву покарати за обман чи неспроможнiсть. Майнова диференцiацiя, соцiальний статус не мали значення.

В дестанi ми бачимо, як хан робить весiлля своєму конюху Нарiку i приймає участь в його долi. Але заздрiсть ханського сина щодо гарної жiнки Нарiка призводить до того, що він, скориставшись своєю приналежнiстю до правлячого роду, вiдправляє Нарiка до iншого мiста з метою позбавитися вiд нього i знищити, щоб оволодiти його дружиною та змусити її підкоритися йому.

Тут на допомогу Нарiку, який не вміє читати, приходять його кмітлива дружина, яка знайомиться зi вiдкритим листом, який Нарiк має вiдвезти в iнше мiсто i повідомляє йому про те, що його насправдi хочуть вбити.

Коли ханський син спробував вчинити безчестя по вiдношенню до дружини Нарiка, матерi Чорабатира, Нарiк його власноруч стратив. Нарiк постав перед ханом i розповiв про безчестя його сина i про те, як його покарав, тодi він був вигнаний ханом з ханства, прицьому хан тiльки заявив: «У такому разi, йди звiдси, вiдтепер мiж нами дружби не буде».

Мудра та кмітлива дружина Нарiка розповiдає синовi хана казку з натяком на його негiдну поведiнку: «Жив у той же час такий самий, як i ви хан, у нього був величезний табун. З його табуна щодня губився кiнь. Ось уже загубилося сто коней. Хан, розлютившись на табунщикiв, каже: «Чому ви раз у раз втрачаєте?». I разом з табунниками йде шукати втрачених коней. Виходять на вершину високої гори. Бачать там останки тих коней. Тут лежить лев. Хан каже леву: «Ти – цар звiрiв, я – людей, тобi не годиться їсти крадене м'ясо. Щодня я даватиму тобi по кобилi, тiльки вiдтепер не кради». Лев погоджується. Щодня хан посилав йому кобилу. Один день дає жирну кобилу, лев не бере. Коли його запитують, чому, вiдповiдає: «Коли він був жеребком, його за ногу вкусив звiр, менi не потрібне те, що залишилося вiд звiра». Хоч він i лев, але i він не хоче їсти кобилу, яку вкусив звiр. Ти син хана i хiба потрібне тобi те, що належить не тобi?».

У дестан майстерно вплетенi незвичайнi явища, через тлумачення яких ми можемо побачити усвiдомлення народом деяких речей. По дорозi до брата Нарiк бачить незвичайнi прикмети, якi його брат Арiк потiм тлумачить. Нарiк бачить на дорозi овець. Одне ягня п'є молоко у всiх овець по черзi, починаючи з початку i до кiнця, i все одно не може наїстися. Далi

по дорозі Нарік бачить суку, що лежить біля дороги. Вона мовчки лежить, але всередині її виють її діти. ... Їде далі Нарік і бачить три киплячі казани, в двох вариться м'ясо, а в тому, що посередині кипить проста вода, м'ясо, перестрибуючи через середній казан, стрибає з крайнього в крайній.

– Ті вівці, яких ти бачив, – означають те, що після нас з'являться серед народу багатії, вони об'їдуть увесь народ і все одно залишаться ненаситними. Та сука, яку ти бачив – це сенс того, що після нас діти будуть говорити попереду батьків. Ті сказані, що ти бачив, – це два багатії пригощають один одного, а бідні люди в середині залишаються голодними – кипіння порожньої води говорить про це.

Дестан закінчується тим, що два батира у боротьбі скидають один одного з урвища у воду і після того, як Чорабатир тоне у воді, Казань захоплює російський цар.

Цей епос нагадує нащадкам про те, що Чорабатир зі своїм другом батиром Килинчаком прибув з Криму до Казані, щоб захистити казанське ханство, і місто довго протистояло ворогам завдяки силі та безстрашності Чорабатиру. Ворог зміг захопити Казань тільки після того, як Чорабатир загинув у сутичці зі своїм власним сином, у результаті якої вони обоє потонули у річці. Чорабатир та син не знали один одного, бо син виріс серед ворогів, куди перекинулася його дружина – дочка хана. За допомогою образу Чорабатира народна пам'ять зобразила, що Казань довго чинила опір ворогам саме завдяки допомозі батирів із Криму і впала, коли втратила цю допомогу.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-288-6-29>

Сидоренко Н. М.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри історії журналістики
Навчально-наукового інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ПРЕСА ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1838–1917): ПОШУКИ УКРАЇНСЬКИХ СТОРІНОК

Преса Таврійської губернії вже ставала об'єктом дослідження українських науковців (В. Ганкевич, О. Хоменок, Н. Яблоновська, Г. Юксель, Т. Хітрова та ін.). Зокрема О. Хоменок подав коротку характеристику